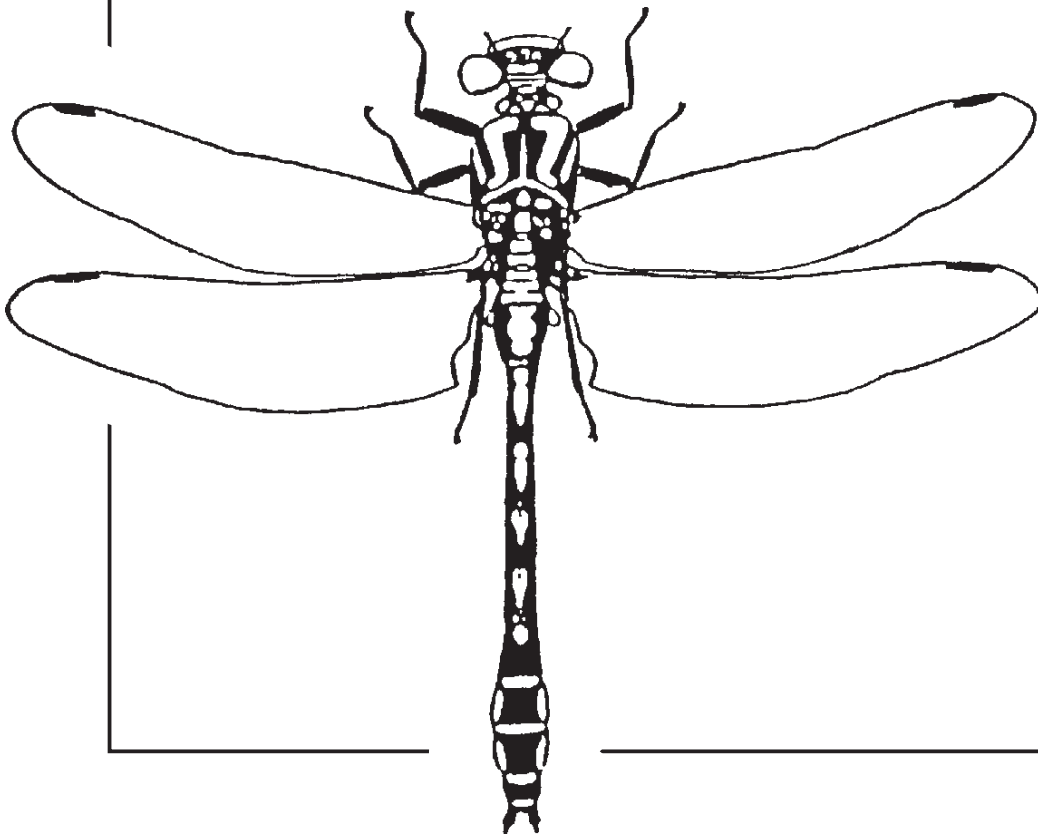

Gomphus

Mededelingsblad van de Belgische Libellenonderzoekers
Bulletin de liaison des Odonatologues belges

jaargang 20 (1) : eind 2004 - volume 20 (1) : fin 2004

uitgegeven door: Libellenwerkgroep Gomphus
édité par: le Groupe de Travail Libellules Gomphus

De Zuidelijke oevelibel (*Othetrum brunneum* Fonscolombe, 1837): een schuchtere nieuwkomer in Vlaanderen

Frank Van de Meutter
Laboratory of Aquatic Ecology (K.U.Leuven)
Ch. De Bériotstraat 32
3000 Leuven
Frank.vandemeutter@bio.kuleuven.ac.be

Summary

Northern expansion of the Southern skimmer (*Orthetrum brunneum*) in Flanders. The Southern skimmer is a recent newcomer to the Flemish fauna. Its colonization of Flanders started synchronic with other dragonfly species of Mediterranean origin, probably energized by several consecutive warm summers at the end of the last century. The colonization process itself, however, differs from that of the other newcoming species by being much slower and by occurring far inland, close to the easterly border. Despite a growing number of observations, and the recent colonization of the provinces of Antwerp and Vlaams-Brabant, still reproduction could not yet be proven in Flanders.

Samenvatting

L' orthétrum brun (*Orthetrum brunneum*): un discret nouvel arrivant en Flandre. L'Orthétrum brun est un nouveau venu en Région flamande. Sa colonisation est concomitante à celles d'autres espèces d'odonates méridionales et est probablement liée à la succession d'étés chauds que nous avons eu lors de la deuxième moitié des années nonante. Contrairement aux autres colonisateurs méridoniaux, sa progression s'est déroulée à partir de la partie orientale, bien à l'intérieur des terres. Quoique le Limbourg, la province d'Anvers et le Brabant flamand soient d'ores et déjà colonisés, il reste encore à obtenir des preuves indubitables de reproduction. À cet effet, les biotopes d'origine artificielle (sablères, chenaux de bassins de décanation, ...) semblent a priori les plus favorables.

Résumé

L' orthétrum brun (*Orthetrum brunneum*)s'étend vers le nord en Flandre. L'Orthétrum brun est un nouveau venu de la faune flamande. Sa colonisation est synchrone à celles d'autres espèces méridionales d'odonates et est probablement liée à la succession d'étés chauds que nous avons eu lors de la deuxième moitié de

la dernière décennie du siècle passé. Contrairement aux autres colonisateurs méridionaux sa pénétration s'est faite à partir de la partie orientale, de l'intérieur du pays. Bien que le Limbourg, la province d'Anvers et maintenant le Brabant flamand sont colonisés, il reste encore à obtenir la première preuve de reproduction certaine. Des biotopes d'origine artificielle (sablères, canaux de bassins de décantation, ...) semblent être les sites les plus favorables pour cela.

Inleiding

De fauna van een bepaald gebied of land is geen vaststaand feit maar een dynamisch gegeven. Bepaalde soorten verdwijnen, andere verrijken de lokale fauna weer. Bij libellen lijken hoofdzakelijk twee grote achterliggende processen verantwoordelijk voor de veranderingen in onze fauna: enerzijds zijn er door de mens veroorzaakte processen die op korte termijn zorg(d)en voor een degradatie van de habitatkwaliteit (pollutie, verzuring, eutrofiëring, uitzetting van vis, kanalisering van rivieren, ...) en die op relatief korte termijn vele soorten tot uitsterven dreven. Voorbeeldsoorten uit deze groep zijn in Vlaanderen legio. Anderzijds kunnen ook (al dan niet door de mens veroorzaakte) veranderingen in klimatologische omstandigheden een grote impact hebben op de libellenfauna, waarbij meer zuidelijke, warmteminnende (of koude-intolerante) soorten hun areaal naar het noorden uitbreiden. Sinds het begin van de jaren '90 van de vorige eeuw werd bij verschillende insectenordes - waaronder libellen - een toenemend aantal van oorsprong meridionale soorten waargenomen in onze streken (Goffart & de Schaezen 2001). Voorbeelden van zuidelijke libellensoorten die in België en Vlaanderen werden waargenomen of zich hier vestigden zijn de Zwervende pantserjuffer (*Lestes barbarus*), de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*), de Zuidelijke glazenmaker (*Aeshna affinis*), de Zwervende heidelibel (*Sympetrum fonscolombii*) en de Zuidelijke heidelibel (*Sympetrum meridionale*) (Stoks 1994, De Knijf 1994, Andries 1997, Vanderhaeghe 1999, Versonnen et al. 2002). Na een wat aarzelende start lijkt nu ook de Zuidelijke oeverlibel (*Orthetrum brunneum*) zich bij dit lijstje te voegen.

Verspreiding, trends en ecologie

Het Europees verspreidingsgebied van de zuidelijke oeverlibel is geconcentreerd rond de Middellandse Zee en loopt van daaruit via het Midden-Oosten tot in Mongolië (Askew 2004). In West-Europa is het verspreidingsbeeld verbrokken en reikt noordelijk niet verder dan de lijn

Bretagne-Polen. Naar aanleiding van enkele opeenvolgende warme zomers half jaren '90 van de vorige eeuw wist de soort zijn verspreidingsgebied fors noordelijk op te schuiven, voornamelijk in Midden-Europa (Gubbels 2002). Rond deze periode nam ook het aantal waarnemingen in Zuid-België toe en werd - na een afwezigheid van 93 jaar - Nederlands Zuid-Limburg geherkoloniseerd.

Anders dan bij de meeste overige meridionale nieuwkomers in West-Europa gebeurt de areaalexpanse vooral doorheen het binnenland, en niet langsheen de kust. *Othetrum brunneum* is dan ook geen typisch migrerende soort zoals de heidelibellen (*Sympetrum*) en de Zuidelijk glazenmaker (*Aeshna affinis*) die bij goed weer en sterke zuid(oost)elijke winden in grote getale langs de kustlijn kunnen opduiken. Nochtans vertoont de soort frequent zwerfgedrag, wat mogelijk samenhangt met de efemere habitat waarin de soort zich in West-Europa voortplant. *O. brunneum* wordt immers getypeerd als een opportunistisch bewoner van dynamische milieus langs meanderende rivieren: ondiepe, traag stromende of stilstaande watertjes met als absolute voorwaarde dat deze nauwelijks beschaduwd of begroeid zijn (Askew 2004). In onze streken - waar dergelijke natuurlijke dynamische milieus maar weinig meer voorkomen - profiteert de soort maximaal van pionierssituaties van menselijke makelij (steen-, leem- en zandgroeves, natuurontwikkelingsprojecten, ondiepe slibbekkens, ...; Gubbels 2002). Ze komt hier vaak samen voor met een andere opportunistische pionierssoort, de Tengere grasjuffer *Ischnura pumilio*.

Relaas van de Vlaamse waarnemingen

De eerste Vlaamse waarneming van Zuidelijke oeverlibel dateert van juli 1994 aan het Breedven op de Mechelse heide te Maasmechelen, Limburg (1 wijfje). Ook nadien concentreert een groot aandeel van de waarnemingen zich in een smalle zone rond Maasmechelen, in het uiterste oosten van Vlaanderen: in 2001 werden eerst een mannetje en een wijfje en nadien nog eens een mannetje waargenomen aan de verlaten steenkoolterril te Eisdén. Hetzelfde jaar werd een wijfje gezien in het Kikbeekbrongebied te Opgrimbie. Het jaar daarop werden op deze laatste plaats drie exemplaren samen gezien en ook in 2004 gebeurden hier enkele waarnemingen. Ten slotte gebeurden zowel in 1996 (2 ex.) als in 1997 (1 ex.) waarnemingen van *Orthetrum brunneum* te Eigenbilzen. Dit oostelijke verspreidingspatroon sluit op dat ogenblik nauw aan bij dat in Nederland, en duidt mogelijk op een kolonisatie vanuit bronpopulaties

net over de grens in Duitsland (Gubbels 2002). Tot en met 2003 gebeurde slechts twee waarnemingen elders, namelijk in de Zwarte beekvallei te Hechtel-Eksel (1995) en te Lummen (2003) - beide ook in de provincie Limburg. In 2004 lijkt de soort echter een volgende stap te zetten in de kolonisatie van Vlaanderen. Naast weer een nieuwe vindplaats in de provincie Limburg (Beverlo) werden nu ook individuen gezien te Rijkevorsel (Antwerpen) en in Tienen (Vlaams-Brabant). Op nauwelijks enkele kilometers van de taalgrens worden ook maximaal 4 mannetjes gezien te Nethen (Waals-Brabant, nabij Leuven).

Tot dusver werden nog geen directe aanwijzingen gevonden voor voortplanting van *O. brunneum* in Vlaanderen. De aantallen per locatie zijn bovendien steeds laag (maximaal 3-4). De concentratie aan herhaalde waarnemingen rondom Maasmechelen (vnl. Kikbeekbrongebied) zijn anderzijds mogelijk een indicatie van voortplanting op deze site. Wat opvalt is dat van bijna alle locaties hooguit één of twee waarnemingen voorhanden zijn. Enerzijds duidt dit op het schaarse voorkomen van de soort (lage aantallen), maar evengoed toont dit aan dat de waarnemersdichtheid en -frequentie in dit deel van Vlaanderen relatief laag is, waardoor populaties of aanwijzingen voor voortplanting makkelijk gemist worden.

Net als in de ons omliggende landen gebeurde een groot deel van de Vlaamse waarnemingen in artificiële biotopen van menselijke makelij: bezinkingsbekkens (Tienen, Nethen) en plasjes in groeves en op terrilflanken (Eisden, Opgrimbie). Deze biotopen worden alle gekenmerkt door een warm microklimaat en een snelle opwarming van het water (hoge stralingswarmte van de zon i.e. open milieus). Indien dergelijke biotopen niet onderhevig zijn aan voortdurende verstoring door de mens treedt hier successie op en groeit de biotoop dicht. In Nederland zorgde dit ervoor dat een deel van de populaties op korte termijn weer verdween (Gubbels 2002). Dit maakt ook dat de status van deze soort in Vlaanderen relatief onzeker is, zelfs al zou voortplanting kunnen worden aangetoond. Een dergelijke metapopulatiestructuur waarbij frequent lokaal uitsterven optreedt kan voor langere tijd enkel gehandhaafd blijven bij een hoge input van zwervers vanuit grote, gezonde bronpopulaties (binnen of buiten Vlaanderen) en wanneer steeds opnieuw voldoende geschikte (pioniers)biotopen voorhanden zijn. Verder lijkt de areaalexpan­sie enigszins gerelateerd aan warme zomers - vermoedelijk een voorwaarde voor succesvolle voortplanting in het noordelijke deel van het areaal. Net zoals warme zomers de soort noordwaarts kunnen stuw­en, zo kunnen opeen-

volgende koude zomers de soort waarschijnlijk ook weer doen verdwijnen. Het wordt dus afwachten of de noordwaartse trend zich de volgende jaren nog blijft voortzetten, en of grote, stabiele populaties kunnen worden opgebouwd in Vlaanderen.

Dankwoord

Geert De Knijf, Jeroen Mentens en Maarten Schurmans leverden (details over) waarnemingen van *Orthetrum brunneum*, waarvoor dank.

Literatuur

- Andries, T., 1997. Invasie van de zuidelijke glazenmaker *Aeshna affinis*. *Gomphus*, 13 (1/2): 14-18.
- Askew, R.R., (2004) The dragonflies of Europe (revised edition). Harley Books, Colchester.
- De Knijf, G., 1994. Herontdekking van *Lestes barbarus* (Fabricius, 1798) in België. *Gomphus*, 10 (2): 45-49.
- Goffart, P. & de Schaetzen, R., 2001. - Des libellules méridionales en Wallonie: une conséquence du réchauffement climatique. - *Forêt wallonne*, 51: 2-5.
- Gubbels, R., (2002) Zuidelijke oeverlibel. In: Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie. De Nederlandse libellen (Odonata). Nederlandse fauna 4. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Stoks, R., 1994. Eerste Belgische voortplantingswaarneming van *Lestes barbarus* (Fabricius, 1798). *Gomphus*, 10 (3): 84-87.
- Vanderhaeghe, F. (1999) Een beknopt overzicht van de huidige status en verspreiding van *Coenagrion scitulum* (Rambur, 1842) in België en Noord-Frankrijk. *Gomphus*, 15 (2) 69-85.
- Versonnen, B., De Knijf, G., Vercruyse, W., Verhaeghe, W. & Van Wichelen, T. (2002) Vier waarnemingen en eerste voortplantingsbewijs van *Sympetrum meridionale* (Sélys, 1841) in België. *Gomphus*, 18 (1) 3-13.